

Hersekzâde Ahmed Paşa Camii ile içinden bir görünüş

bulunan mihrap üstte beş tomurcukla taçlanmış olup oldukça sadedir. Minber de yine mermerden çok sade olarak yapılmıştır.

Caminin binası gibi kesme taştan olan minaresi, bodur gövdesi ve kavisli profilli şerife çıkması ile 1773 tamirinde inşa edilmiştir. Evliya Çelebi'nin bu külliyeyle ait olduğunu bildirdiği mektep, medrese ve hanlardan hiçbir iz yoktur. İmaret bugün temel seviyesine kadar yıkılmıştır; hamamı ise ayakta olup harap durumdadır.

Hersekzâde Camii'nin sağ tarafında yerden oldukça yüksek bir set halinde kesme taştan yapılan türbe, alışılmamış biçimde olup bir namazgâh sofasını andırır. Dokuz basamak merdivenle çıkılan bu setin üstü mermer bir korkulukla çevrilidir ve kemeri klasik üslûpta işlenmiş yine mermerden bir kapı sövesi vardır. Bazı kısımlarının eksik olduğu anlaşılan bu açık kabir yerinin eğri aslında üstü kapalı değil idiyse bu kadar yüksek bir kapı çerçevesine gerek olmadığı bellidir. Bu türbeye, 1179'da (1766) caminin yıkılmasından önce 0,50 x 0,42 m. ölçüsünde bir mermer levhaya işlenmiş 1155 (1742) tarihli on mısralık bir kitâbe konulduğu ve bunun, 1187 (1773) tarihli tamir sırasında caminin giriş cephesinde kapı üstüne ve kapı lentosu ile İsmâil Ağa'nın ihya kitâbesi arasına yerleştirilmiş olduğu görülmektedir. Bu da sofa-türbenin önemli bir değişiklik geçirdiğine delil sayılabilir. Ahmed Paşa'nın kabir taşı kırılmışsa da çimentolanarak yerine konulmuştur. Caminin yanında birkaç mezardan oluşan küçük bir hazîre mevcuttur.

BİBLİYOGRAFYA :

The Waqfiyah of Ahmed Paşa, London 1940, s. 62; Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, III, 4-5; V, 325; *Hadikatü'l-vüzerâ*, s. 16; Gökbilgin, *Edirne ve Paşa Livâsi*, s. 391-394; Ayverdi, *Osmanlı Mi'mârîsi III-IV*, s. 782-785; Yüksel, *Osmanlı Mi'mârîsi V*, s. 311-312; Semavi Eyice, "Trakya'da Meydan Şadırvanları", *Mansel'e Armağan*, Ankara 1974, II, 840-842, İv. 289-292.

SEMÂVİ EYİCE

HERSEME b. A'YEN

(هرثمة بن أعين)

(ö. 200/816)

Abbâsiler'in önde gelen kumandan ve valilerinden.

Aslen Horasanlıdır; Ebû Ca'fer el-Mansûr'un yeğeni İsâ b. Mûsâ'nın yakın adamlarındandı. Halife Mehdi-Billâh döneminde (775-785) Musul'da ayaklanarak nüfuzunu el-Cezîre'nin geniş bir bölgesine yayan Hâricî Yâsîn el-Mevsîlî et-Temîmî'nin üzerine gönderildi ve isyanı bastırdı. Daha sonra Halife Hâdî-İlêlhakk'ın güvenilir adamlarından oldu. Rivayete göre Hâdî öz kardeşi Hârûn'u öldürmesi için Herseme'yi görevlendirdi; ancak bu girişim anneleri Hayzûrân'ın müdahalesiyle önlendi.

Herseme, Hâdî'nin ölümünden (170/786) sonra hapisten çıkarılıp halife yapılmasında rol oynadığı Hârûnürreşid'in güvenini kazandı ve bu sayede önemli görevlere getirildi. Önce Filistin valiliğine tayin edilen ve sahipleri tarafından çeşitli sebeplerle terkedilmiş toprakların yeniden işlenmesini sağlaması istenen Herseme, toprak sahiplerini ve kiracıları da-

ha az haraç alacağını ve kendilerine iyi davranacağını söyleyerek ikna etti. Ardından Bizanslılar'ın Tarsus'a asker yerleştirdiklerini öğrenen halife onun kumandasındaki bir orduyu buraya gönderdi ve şehrin onarılmasını emretti (171/787-88); daha sonra da İfrîkiye valiliğine tayin ederek Berberî isyanlarını bastırmakla görevlendirdi (179/795). Bermekiler'in tutuklanmasında da rol oynayan Herseme böylece Hârûnürreşid'in en önemli emîrlerinden biri oldu ve Buharalılar'ın 193'teki (809) isyanlarını bastırmasının ardından azledilen Râfi' b. Leys'in yerine Horasan valiliğine getirildi.

Herseme, Emîn ile Me'mûn arasındaki mücadelede Me'mûn'un tarafını tuttu. 196 (811-12) yılında Me'mûn'un emriyle Hulvân'a giderek Tâhir b. Hüseyin'den ele geçirdiği şehir ve bölgelerin idaresini teslim aldı. Aynı yılın zilhicce ayında, Ahvaz'da görevlendirilmiş olan Tâhir b. Hüseyin ve Zühre b. Müseyyeb'le birlikte Emîn'i Bağdat'ta kuşattı. Şehrin mâruz kaldığı bu zorlu kuşatma sebebiyle Emîn'in durumu gittikçe kötüleşiyordu; nihayet halifelikten çekileceğini bildirerek kardeşi Me'mûn ile arasında uzlaşma sağlaması için Herseme'den arabuluculuk yapmasını istedi. Herseme bu teklifi kabul etti; Emîn de onunla buluşmak üzere yola çıktı. Ancak bunu haber alan Tâhir b. Hüseyin Emîn'i yakalayıp öldürttü (198/813).

Me'mûn döneminde devleti on ay kadar uğraştıran ve güçlü kumandanları yenilgiye uğratan Ebû's-Serâyâ eş-Şeybânî, Sarsar nehri kıyısında Herseme tarafından bozguna uğratıldıktan sonra Kûfe'de muhasara edildi ve 16 Muharrem 200 (26 Ağustos 815) tarihinde şehirden ayrılmak zorunda bırakıldı (*İA*, IX, 107). Ancak Herseme'nin bu başarısı Irak'ta huzuru sağlamaya yetmedi. Me'mûn'un hilâfet merkezi olarak Merv'i seçmesi ve İran asıllı kişilerin yönetimde etkili olmaları özellikle Bağdat halkının ve ordunun tepkilerine yol açmış ve yer yer ayaklanmaya dönüşen bu tepkiler ülkeyi bir iç savaşın eşiğine getirmişti. Merkezî otoritenin sarsıldığı açıkça görüldüğü halde Vezir Fazl b. Sehl ülkedeki karışıklıkları halifeden gizliyordu. Bütün bunların farkında olan Herseme, o sırada Suriye ve Arabistan valiliğine tayin edilmesine ve Mecûsî dediği Fazl b. Sehl'in kendisini engelleyebileceğinden endişe duymasına rağmen Me'mûn'a gerçekleri açıklamak üzere Merv'e gitti ve ona olup biteni anlattı. Ancak Fazl b. Sehl'in etkisi altında bulunan halife tarafından iyi karşılanmadı ve

hakarete mâruz kalıp hapse atıldı; birkaç gün sonra da öldürüldü (Zilkade 200/ Haziran 816).

BİBLİYOGRAFYA :

Halîfe b. Hayyât, *et-Târîh* (Ömerî), bk. İndeks; İbn Habîb, *el-Muḥabber*, s. 488-489; Belâzürî, *Fütûh* (Payda), s. 205, 245, 335; Ya'kûbî, *Târîh*, bk. İndeks; Taberî, *Târîh* (Ebü'l-Fazl), bk. İndeks; İbn A'sem el-Küfî, *el-Fütûh*, Beyrut 1406/1986, VIII, 427, 428, 445; Cehşiyârî, *el-Vüzerâ' ve'l-küttâb*, bk. İndeks; Mes'ûdî, *Mürûcü'z-zeheb* (Abdülhamîd), III, 407, 408, 418, 420, 421; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, bk. İndeks; İbnü't-Tiktakâ, *el-Fahrî*, Kahire 1962, s. 174; İbn Hallikân, *Vefeyât*, I, 472; VI, 68, 384, 385; İbn Tağriberdî, *en-Nüccümü'z-zâhire*, II, 153, 154, 155, 166; Ahmed Ferîd Rifâî, *'Asrû'l-Me'mûn*, Kahire 1927, I, 300; Semîre Muhtâr el-Leysî, *Cihâdü's-Şî'a fi'l-'aşri'l-'Abbâsiyyi'l-evvel*, Beyrut 1978, s. 327, 328, 329; Ahmed Zekî Safvet, *Cemheretü resâ'ilil-'Arab*, Beyrut, ts. (el-Mektebetü'l-İlmiyye), III, 276, 285; H. Kennedy, *The Early Abbasid Caliphate. A Political History*, London 1981, bk. İndeks; W. Muir, *The Caliphate. Its Rise, Decline and Fall*, London 1984, s. 475, 480, 485, 493-494; Nahide Bozkurt, *Halîfe Me'mun Dönemi ve İslâm Kültür Tarihindeki Yeri* (doktora tezi, 1991, AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü), s. 30, 32, 61, 62, 75, 77; M. C. Şehâbeddin Tekindağ, "Nasr", *İA*, IX, 106-107; K. V. Zetterstéen, "Fazil", *İA*, IV, 532; Ch. Pellat, "Harthama b. A'yan", *EI* (İng.), III, 231.

NAHİDE BOZKURT

HERVELE

(الهرولة)

Hac ve umrede

Safâ ile Merve arasında sa'y yaparken belli bir mesafenin süratli ve canlı bir yürüyüşle geçilmesini ifade eden terim

(bk. SA'Y).

HERZL, Theodor

(ö. 1904)

Bütün dünya yahudilerini Filistin'de toplayarak bir yahudi devleti kurmayı hedefleyen siyasî siyonizmin kurucusu

(bk. SİYONİZM).

HESÂB-ı HEVÂÎ

(bk. HESAP).

HESÂB-ı HİNDÎ

(bk. HESAP).

HESÂB-ı SİTTİNÎ

(bk. HESAP).

HESAP

(الحساب)

Mükellef insanların dünyadaki inanç ve davranışlarından dolayı âhirette hesaba çekilmeleri anlamında bir terim.

Sözlükte "saymak, hesap etmek", ayrıca mufâale babından olmak üzere "hesaba çekmek" mânasında masdar olan **hesap** (**hisâb**) kelimesi "sayma, sayım" anlamında isim şeklinde de kullanılır. Terim olarak insanların hesaba çekilecekleri âhiret safhalarından birini ifade eder.

Kur'an-ı Kerim'de terim niteliğinde olmak üzere hesap kavramı fiil ve ism-i fâil şeklinde geçtikten başka hesap kelimesi yer aldığı kırka yakın âyetin çoğunda yine terim anlamında kullanılmıştır. Bunların dördü **yevmü'l-hisâb** (hesap günü), biri **yevme yekümü'l-hisâb** (hesabın kurulacağı gün) terkipleri içinde geçmektedir (bk. M. F. Abdülbâki, *el-Mu'cem*, "ḥsb" md.). Kur'an terminolojisinde hesap, genellikle kötü davranışların dünyada (et-Talâk 65/8) ve özellikle âhiretteki yansımaları ve sahiplerinin cezalandırılması mânasına gelmektedir. Bununla birlikte iyi davranışların âhirette mükâfatlandırılması anlamı da vardır (krş. İbn Kuteybe, s. 513; İbnü'l-Cevzî, s. 250-251). Kıyamet gününde insanların Allah tarafından hesaba çekileceğini haber veren âyetler genellikle hesap konusunun mânevî-ahlâkî olacağını ifade eder.

Yine Kur'an'da aynı konuyu dile getiren ve özellikle hak ile bâtilin ayırt edileceğini ifade eden bir kavram da **fasl**dır. İki âyette muzâri, bir âyette ism-i fâil sigasıyla Allah'a nisbet edilen bu kavram altı âyette **yevmü'l-fasl** (ayırt etme günü) terkipli içinde yer almaktadır (M. F. Abdülbâki, *el-Mu'cem*, "fşl" md.). Şûrâ sûresindeki (42/21) **kelimetü'l-faslın** da (nihaî hükmün ertelenme vaadi) aynı mânada kullanıldığı anlaşılmaktadır. Kur'an-ı Kerim'in ilk sûresi olan Fâtiha'dan başlayarak on üç âyette tekrarlanan **yevmü'd-dîn** (ceza günü) tamlaması da hesap kavramını pekiştirmektedir. "Hükmetmek, bilgisi ve maharetiyle son hükmü vermek" anlamındaki **hüküm** (**hükm**) kavramı da çeşitli fiil ve isim sigalarıyla kırk iki âyette Allah'a izâfe edilmiştir (bk. M. F. Abdülbâki, *el-Mu'cem*, "ḥkm" md.; ayrıca bk. HAKEM).

Kur'an-ı Kerim'de âhiretin vukuunu tasvir eden âyetler ilgili hadislerin de yardımıyla bir sıralamaya tâbi tutulduğu takdirde bir sual-kitap-mizan-hesap tertibinin ortaya çıkabileceğini söylemek

mümkündür. Buna göre önce peygamberler ilâhî tebliği ulaştırıp ulaştırmaktan, bütün mükellefler de onu benimseyip benimsemekten sorguya çekilecek, ardından herkese kitabı (amel defteri) verilecek, kitapta kayıtlı iyilik ve kötülükler değerlendirilecek (mîzan), böylece mükellefin hesabı görülmüş olacaktır (el-A'râf 7/6-9; el-İsrâ 17/13-14; ayrıca bk. KİYAMET). Bununla beraber kıyametteki bu hesaplaşma işlemi uzun sürmeyecektir, çünkü "Allah hesabı çok süratli olandır" (el-Bakara 2/202).

Hesap kelimesi çeşitli hadislerde sözlük ve terim mânalarıyla zikredilmiş (bk. Wensinck, *el-Mu'cem*, "ḥsb" md.), "Cibrîl hadisi" diye bilinen hadisin bazı rivayetlerinde Hz. Peygamber iman esasları içinde âhireti zikrettikten sonra hesabı ayrıca vurgulamış (*Müsned*, I, 27, 28; IV, 129, 164), diğer bir hadiste de akıllı kimsenin, kıyamette hesaba çekilmeden önce dünyada kendini hesaba çekmesini bilen ve davranışlarına ölümden sonrasını göz önünde bulundurarak yön veren kimse olduğunu bildirmiştir (Tirmizî, "Şifâtü'l-kıyâme", 25). Dünyanın bir iş görme (amel), âhiretin ise karşılık bulma (ceza) yurdu olduğu şüphesizdir. Karşılık, yapılan işin türüne göre nimet veya azap şeklinde olacak, bunun da tesbiti hesap ilkesi çerçevesinde yapılacaktır. Kur'an'da yer alan hesap kavramına ve hadislerin açık ifadesine göre kıyamet gününde inceden inceye hesaba (nikâşü'l-hisâb, hisâbü'l-münâkaşa) çekilecek kimse hüsran ve azaba mâruz kalacaktır (Buhârî, "İlim", 35, "Rikâk", 49; Müslim, "Cennet", 79, 80). Çünkü yaratana karşı kulluk görevini, yaratılmışlara karşı insanlık vazifesini hakkıyla yerine getirip bunun hesabını vermek imkânsız denemek kadar zordur. Bununla birlikte gönlü Allah'a bağlı olup genel yönelişi hak çizgisi üzerinde bulunan bir müminin yaşı ilerledikçe ruhen erginlik kazanıp Allah'a yaklaşacağı, elli ile yetmiş yaşları arasında kalbindeki ilâhî muhabbet ateşinin alevlenip Allah'ın da kendisini seveceği ve hesabını kolaylaştıracağı Enes b. Mâlik'ten rivayet edilen bir hadiste belirtilmiştir (*Müsned*, II, 89; III, 217-218). Bütün mükelleflerin hesabını görme yetkisi şüphesiz ki hesap gününün mâliki olan Allah'a aittir. Allah kulların hesabını çabuk görecektir. Ancak hadiste de belirtildiği üzere (Müslim, "İmân", 327) kıyamet gününde hesap öncesi bekleyiş (mekîf) uzun sürecek ve insanlar bundan büyük bir ıstırap duyacaktır. Nihayet son peygamber Hz. Muhammed'in niyazı üzerine başlayacak olan